הרב הושע רבינוביץ

ערבות בקהילה שיתופית

תוכן העניינים

א. הקדמה.
ב. יסודות שיתופיים במצוות שבין אדם לחבירו ויסודות חברתיים במצוות שבין אדם למקום.
ג. סוגיית פילגש בגבעת בנימין.
ד. מעשי היחיד מגלים את פני החברה.
ה. עיר של אמת.
ו. משפטי צדק לעומת זכויות הבהמה.
ז. עגלה ערופה והכנסת אורחים.
ח. העיר לוז.
ט. יריחו, אלישע ומצות לויה.
י. השפעה סביבתית.
יא. ערבות משפחתית, שכונתית, בחצר, במבוי ובעיר.
יב. סיכום.

א. הקדמה

קהילה מורכבת מסך כל האנשים החיים בה, על הרקע החינוכי והתרבותי שלהם. כל יחיד בקהילה הוא חלק ממנה, והחייחסותו לזולת, לקהילה בכלל או לאלקיו — קובעת את מקומו בה ומשפיעה על מהות היחסים הכלליים בה. בקהילה שיתופית מקבלים הדברים משנה תוקף. אידיאלים ערכיים משותפים יכולים להוות תשתית בריאה לקידומה והתפתחותה של הקהילה בכיוון הנכון, בתנאי שכל היחידים המרכיבים אותה אכן מאמינים בהם ומקבלים על עצמם

לשאת בעול להתממשותם. חוליות חזקות בקהילה עשויות להשפיע לכיוון של התעלות והתפתחות חיובית, בעוד חוליות חלשות עלולות לפגום או אף לדרדר את הקהילה עד כדי התפוררות, כפי שנראה להלן.

בהמשך המאמר ננסה לנתח סוגיות קהילתיות מתקופת התנ"ך וחז"ל, העשויות לשפוך אור על הדיון בערבות הקהילתית, ולשמש כמכוונות תמורות ביצירת הקהילה האידיאלית מבחינה תורנית, אם כהשיגים שיש להידמות אליהם או כאותם כשלונות שחובה להתרחק מהם.

אין המאמר יכול למצות את הנאמר בנושא זה, אלא כוונתו לפתוח אשנב אל דרך טיפולם של חז"ל בהבנת חיי קהילות בתקופות שונות. **יש להדגיש שאין ראיה מהתורה להעדפת צורת חיים אחת על האחרת;** יש מקום לדרך חיים שיתופיים כשם שקיימת דרך חיים מבלי השותפות הממונית בייצור הפרנסה או שירותי הקהילה. צורת החיים השיתופיים במושב או בקיבוץ מטבעה יוצרת את הערבות הדתית, התרבותית והכלכלית, לטוב או לרע. שהייה של מספר שנים בקהילה הקיבוצית של "בארות יצחק" — כרב הקבוצה, איפשרה לנו להבין את דרך החיים השיתופית על מעלותיה ומגרעותיה; וכאן המקום להביע הוקרת תודה לכל אלו שתמכו וסייעו בפועל להשתלבותנו ועבודתנו.

ב. יסודות שיתופיים במצוות שבין אדם לחבירו ויסודות חברתיים במצוות שבין אדם למקום

המצוות שבין אדם לחבירו מכוונות דו־קיום חברתי הנוטה לשיתופיות במידה מסוימת, כדברי ר' יצחק עראמה:

> תדע, כי תורתנו התמימה הפליגה להזהיר במאד מאד על היותנו מהנים מממונותינו ומגופותינו זה לזה בנתינת הצדקה וההענקה וההלוואות ויתר המתנות והעזר בפריקה וטעינה או בהשבת אבדה ובכל דבר שיצטרך אל חבירו שמטה ידו עמו, עד שכבר תשים צד שחוף בכל אשר לנו עם חברינו ושכנינו וכל אנשי שלומנו.
>
> ("עקידת יצחק", שער עשרים)

דוק ומצא, שר' יצחק עראמה גילה את הצד השיתופי שבמצוות גמ"ח שבממון ובגוף עם החבר, השכן וכל אנ"ש. יכול אדם להתייחד עם אלקיו בתורה, בתפילה ובמצוות שבין אדם למקום, אך צד השיתוף מודגש במצוות שבין אדם לחבירו. הערבות קיימת גם במצוות שבין אדם למקום. למשל, בברכות הנהנין:

א"ר חנינא בר פפא: כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה — כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל, שנאמר 'גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית'[1] ואין אביו אלא הקב"ה, שנאמר 'הלא הוא אביך קנך'[2] ואין אמו אלא כנסת ישראל, שנאמר 'שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך'[3]; מאי 'חבר הוא לאיש משחית'? א"ר חנינא בר פפא: חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים.
(גמ' ברכות, דף לה ע"ב)

זהו מקרה של דוגמא אישית לשלילה. רש"י מפרש, שהנהנה מן העוה"ז בלא ברכה גוזל להקב"ה את ברכתו, ואת כנסת ישראל — שכשחטאו — הפירות לוקין. 'חבר הוא לאיש משחית' — דומה הוא לירבעם בן נבט שחטא והחטיא את ישראל, כך הנהנה בלא ברכה — חוטא הוא ומחטיא ואומר 'אין פשע' — ולפי שהוא מיקל רואים האחרים ולומדים ממנו לעשות כן ליהנות מן העולם בלא ברכה, ולכן אומר רש"י נקרא זה המיקל חבר לאיש משחית.

הנה, גם במצוה פעוטה לכאורה של ברכות הנהנין שהיא לבטח בין אדם למקום, יכול אדם לפגום בחברה ולהיות "חבר לאיש משחית" עד כדי חבר לירבעם בן נבט, שעליו נאמר שאין לו חלק לעולם הבא (סנהדרין פ' חלק). היסודות החברתיים נמצאים בכל המצוות ולא רק במוגדרות כבין אדם לחבירו. "כל ישראל ערבים זה לזה" ומתוך כך נובעת מצוה הוכחה, למשל, והחובה והאחריות למצבו הרוחני של כל אחד מישראל. אם יהודי מחלל שבת ויאמר האחד מה זה נוגע לי? כבר פגם בכללי הערבות הישראלית.

ג. סוגיית פילגש בגבעת בנימין
(עם השוואות לסוגיית סדום)

בספר שופטים[4] אנו קוראים על אחת הפרשיות העגומות ביותר בתולדות התנחלות השבטים בארץ ישראל. איש לוי ופילגשו סרים מדרכם על מנת ללון בגבעת בנימין ואין איש מכניס אותם. איש זקן, שאינו בן המקום אבל מתגורר שם, מכניס את האורחים. אנשי בליעל מהעיר מקיפים את הבית ותובעים להוציא

1 משלי כח:כד.
2 דברים לב:ו.
3 משלי א:ח.
4 פרקים יט–כא.

את האורח למשכב זכור. בעל הבית מציע במקום האורח את בתו ופילגש האורח. בני הבליעל הסתפקו לבסוף בפילגש, התעללו בה כל הלילה ובבקר שילחוה. בבוקר גילה אותה האורח ללא רוח חיים. כשהגיע לביתו, ניתח אותה לשנים עשר חלקים ושלח אותם לכל שבטי ישראל. לאחר התכנסות העם, ולאחר ששבט בנימין לא טיפל בבעיה, עלו עליהם כל העם למלחמה בכמה מערכות. לבסוף כמעט ונכחד כל השבט עד אשר מצאו זקני העדה פיתרון שלא יימחה השבט מישראל.

הרלב"ג בתועליותיו מסכם כמה נקודות שיש ללמוד מפרשת פילגש בגבעה:

התועלת הי"א (ובדומה הי"ד): להודיע שראוי לבער החטאים מן הארץ, כדי שלא ילמדו הנשארים ממעשיהם, כל שכן בדבר יפותו בו האנשים בקלות...

התועלת הט"ו: להודיע שראוי לאדם שלא יחזק יד אחר כשיהיו חטאים לשמרם משיגיע להם העונש הראוי להם, אבל ראוי לו שלא יכיר להם אחוה אחר סורם מדרכי התורה, הלא תראה מה שקרה לבני בנימין בעזרם לאחיהם החטאים שנפל עוזר וכשל עזור ויחדיו כלו.

בחברה שקיימים בה יסודות של שיתוף עלולים להתגלות יחסי חיפוי, העלמה ואחוה ואף רחמנות על החוטא. הרלב"ג מסיק מסקנות חינוכיות ממעשה פילגש בגבעה, שלא רק שאין לחזק את ידי החוטא ולהראות לו אחוה אחר סורו מדרכי התורה, אלא צריך שיהיו בקהילה דרכי ענישה כדי שלא ילמדו הנשארים ממעשיו.

ר' יצחק אברבנאל מדמה את מעשה הגבעה ל"צרעת ממארת", ושהיה צורך להתייעצות כיצד למנוע התפשטות הנגע הזה בישראל. בדברו על חטא הגבעה כפי שחששו ממנו עם ישראל, הוא כותב[5]:

> שהיה החטא הזה זמה ועון פלילי, שאנשי העיר המחוייבים כפי הדין בהכנסת אורחים, המה יקומו עליהם בעברם בעריהם וישאלו את האיש ואת האשה להתעולל עלילות ברשע, והיה זה סבה שיחדלו ארחות ואיש לא יוכל ללכת בדרכים.

אברבנאל אומר שאנשי הגבעה נתחייבו מיתה מחמש בחינות:

> בחינה א: לפי ששאלו את האיש למשכב זכור והשתדלו עליו כל מה שיוכלו, כמו שאמר האיש: 'אותי דמו להרוג', ועם היות כפי הדין אין אדם נענש על חטא שדימה לעשות אם לא שיצא לפעל, ומחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, הנה **בענין הצבור כשיסכימו על עון כזה בפרהסיא ראוי שיכבד העונש ולא יהיו נדונים כאיש אחד**, הלא תראה

5 פרק כ:ט.

שהגוזל את חבירו עובר בלא תעשה ואין לוקין עליו אבל ישיב את הגזילה אשר גזל, ועכ"ז בדור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל, **לפי שעונש הכלל בהוסדם יחד על עבירה אחת גדול מנשוא**[6], וכמו שתפלת הצבור ותשובתו יותר מקובלת מתפלת האיש הפרטי וחשובתו, ככה היה מהמשפט האלקי **שבהסכימם על עון מפורסם** (להיותו חלול השם) **יענשו בעונש יותר קשה מעונש האיש הפרטי החוטא**, ומזה הצד היה ראוי שאנשי הגבעה יענשו מיתה לא כפי איכות החטא ודינו, כי אם **כפי בחינת החוטאים ורבויים ופרסומם**, ועל כיוצא בזה אחז"ל — לא מפני שהדין כך אלא מפני שהשעה צריכה לכך.

בחינה ב: ... **היה החמס הזה בקבוץ עם אחד** ... ומפאת הגזל אשר עשו בזה היו חייבי מיתה כדור המבול... ולכן החומסים האלה **בהיותם קבוץ אנשים** היו חייבי מיתה.

בחינה ג: ...ולכן היו אנשי הגבעה ששכבו עמה חייבי מיתה לזנותם עם אשת איש.[7]

בחינה ד: מפני שאנשי הגבעה הם המיתו את הפילגש ... ובענין כזה **להיותו עון מפורסם לאותו צבור** לא חיישינן לענין הדין כי אם כפי הראוי להוראת שעה.

בחינה ה: מפני שבני הגבעה כוונו במעשה הזה לכלות רגל ממקומם ... שהיה זה החטא דומה לחטאת סדום ההפוכה...

אברבנאל מצדיק את העונש שנענשו בני בנימין ולא רק אנשי הגבעה, א) לפי שהיו מצדיקים רשע; ב) לא היו מייסרים החטאים האלה בנפשותם וגם לא געזרו בהם; ג) ...הכו מישראל עם רב...; ד) שלא עשו משפט וצדקה בשבטם.

המלבי"ם מוצא סמליות מרובה במעשהו של איש הפלגש;

'וינתחה לעצמיה לשנים עשר נתחים'[8] — הראה להם (לעם ישראל) בזה כי שבטי י־ה מתאחדים כגוף אחד, וכמו שלא יצויר חול רוח חיים והשכל

6 ביטוי כזה מצינו בהלכה, בשו"ע או"ח, סי' קכד, סעיף ז, בדיני חזרת הש"צ: "לא ישיח שיחת חולין בשעה שש"צ חוזר התפילה, **ואם שח הוא חוטא וגדול עונו מנשוא וגוערים בו"**. ועל דא היה מקפיד מאד מו"ר הר"ר צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל והדגיש הדברים בשיחותיו בישיבה. עי' במ"ב, ס"ק כז, שכתב א"ר בשם הכל בו: אוי להאנשים שמשיחים בעת התפילה **כי ראינו כמה בהכ"נ נחרבו בשביל עון זה** ויש למנות אנשים ידועים להשגיח על זה. הנה בגלל עון זה חרבו קהילות.

7 באברבנאל הסדר אחר, כאן צירפנו את בחינה ג' ע"י א' וקראנו לה ב'.

8 שופטים יט:כט.

בגויה אם תנותח לנתחיה כי אז האברים פגרים מתים, כן לא יצויר רוח החיים והשכינה על כלל האומה אם חלקיה יתפרדו ושבטיה לא יתאחדו כאשר יתאחדו כל האיברים להעמדת החי בכלל, **וכמו שאם יתעפש אבר אחד ויעלה בו ריקבון, היא רעה חולה לכל הגויה וישתדלו לרפאותו או לחתכו לבל יפסיד את הגויה בכללה**, כן הדבר אם יופסדו אישים קצתיים מכלל האומה שבהכרח ישתדלו להשיבם בתשובה או לאבדם מקרבם.

קהילה שאיננה מסוגלת לרפא את האבר החולה שבתוכה, וגם אינה מרחיקה אותו מתוכה, בהכרח יביא הדבר לדלדולה הטוטלי במוקדם או במאוחר.

חטא הגבעה נעשה בקהל ובפרסום, ועל כך אומר המלבי"ם: נדונים כדין כופרים, **כי רבים המתאספים לנבלה גדולה כזאת בשאט נפש**, ועם כל הפרטים שנצטרפו במעשה זאת **הם קרובים לעיר הנדחת**, ויכולים להרגם למיגדר מילתא לפי צורך שעה... בפרט שהיה בזה חילול השם גדול.

בעל "עקידת יצחק"[9] בדברו על חטאת סדום והשוואתה לחטא הגבעה, מנתח מבחינה פילוסופית־סוציולוגית את חיי שתי הערים:

וכבר הבאנו כאן העיר הזאת לעדה, ובאת ללמד ונמצאת למד כי דין האיש הזה אשר אמרנו הוא עצמו משפט המדינה. ותהיה הכוונה, כי כאשר היתה העיר מוקפת חומה סביב מהחוק הטוב והדתות הישרות המונחים מהזקנים והמנהיגים הטובים מלפניהם, אע"פ שלפעמים יעלו שועלים ויפרצו גדריה וישביתו חוקיה, הנה נא העיר הזאת קרובה לקבל תקנה ולהרפא, כי יקום אחד מעיר ושנים ממשפחה להוכיח אותם בחוזק נמוסיהם אשר בידם והטוב והיושר[10] נעזרו מכל צד ויעלו לה ארוכה. אמנם אם אין לה חומה — לא מדת ולא מתקנה ולא משום מנהג ישר — הנה היא כאיש ההוא אשר אין מעצור לרוחו שאין לו שום התחלה במה שישוב אל בוריו. ומה גם עתה אם יש לה חומה גבוהה של נחשים ועקרבים — רצוני חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם המונחים לפניהם ממנהיגים הרשעים והעריצים... והרשע הוא דומה למדינה אשר בה דתות רעות תרגיל אותם. והנה באמת זה היה חטאת סדום ובנותיה.

וכאן מונה ר' יצחק עראמה מספר נקודות התפתחות בחטאת סדום 'עד שהיתה לסדומיים התשוקה הפחותה הזאת **לקבוע דת וחוק** שלא יעשה איש מהם שום אכסניא לשום עובר אורח, כדי לכלות רגלי האנשים הנכרים מביניהם...'.

9 שער עשרים.
10 בין אדם לחבירו ובין אדם למקום.

הוא מצטט באריכות מבראשית רבה פר' נ' ואומר: '**שהכל נמשך מהפסד השורש וקלקול ההתחלה**'. לעומת אנשי הגבעה שהיו '**כמדינה שחוקיה טובים ועושים אינם אותם**'... 'והיו שופטי העיר או השבט חייבים לבערם מן העולם, ובמה שראו ולא מיחו בידם או העלימו עיניהם מן מה שעשו בפרהסיא היה החטא ההוא מוטל על כל השבטים והיה מאת השם להפרע מכולן אחרי מלאת יד התובעים את דינם'...

> **וכן הוא הדין בכל מה שחטאו היחידים בכל ציבור וציבור**, בפרוץ באחד מהאיסורים שבתורה, כגון ביין נסך או גבינה של עכו"ם או שעטנז וכיוצא, שהעלם עין השופטים והמנהיגים מחיר אותם כאילו הם מותרים מן הדין **שכבר הפכו בזה חטאות היחיד אל חטאות הציבור מכללם...**
> **אמנם החטא הקטן כשיסכימו עליו דעת הרבים** והדת ניתנה בבתי דיניהם שלא למחות בו הנה **הוא זימה ועון פלילי וחטאת הקהל כולו** ולא ניתן למחילה אם לא בפורענות הקהל, כמו שהיה בבני בנימין על השתתפם בעון, והוא היה עון סדום כמו שביארנו, שהם ובתי דינין שלהם **הסכימו** שלא להחזיק יד עני ואביון. ולכן הוא טוב ומוטב שיכרתו או ישרפו או יסקלו החטאים ההם בנפשותם **משתעקר אות אחת מן התורה בהסכמת הרבים... ומי שלא יקבל זה בדעתו אין לו חלק בבינה ונחלה בתורה אלהית.**

על אחת כמה וכמה שחמורים הדברים בקהילה שיש בה הסכמה ציבורית — אפילו אם היא דמוקרטית — לעבירה על אחד האיסורים, או לאי קיום מצוה מן המצוות, בפרהסיא. גם אם יש בקהילה כזו יחידים שאינם עוברים, הרי עבירות היחידים שבשתיקת הציבור — וכ"ש בהסכמתו או בעידודו — הפכו לחטאת הציבור, שגם היחיד שאינו עובר — שותף הוא לה. אפילו תשעים ותשעה אומרים, למשל, "תהיה בריכה מעורבת", ואחד אומר כדין — לזה שומעים שאמר כהלכה[11].

ד. מעשי היחיד מגלים את פני החברה

קהילה איננה יכולה להתקיים לאורך ימים, כאשר יש בתוכה מתנגדים לעקרונותיה, ולכן עליה לבקר את עצמה ולהינקות מהם, אם בדרך של השפעה חינוכית להחזרתם בתשובה או בהרחקתם מתוכה. במקרה הבא נראה מה קרה לקהילה שלא נהגה כך.

11 השוה מסכת פאה פ"ד: מ"א ומ"ב.

תנו רבנן: הנכנסין חולקין בצפון — כדי שיראו שהן נכנסין, והיוצאין חולקין בדרום — כדי שיראו שהן יוצאין; בילגה לעולם חולקת בדרום[12].

בבית המקדש היו עשרים וארבעה משמרות כהונה שהיו מתחלפים מדי שבת בשבת, ובכל שבת היו מחלקים את לחם הפנים שהוסר מהשולחן בין המשמר היוצא, שגמר את משמרתו, ובין משמר הנכנס. צפון היה הצד החשוב בעזרה, ולכן הנכנסים קבלו את חלקם בצפון להראות קבל עם ועדה שהם הנכנסים עתה לעבודה. אחד המשמרות, בשם "בילגה", נקנס כפי שנראה להלן, ואחד מעונשיו היה — חלוקת הלחם לעולם בדרום העזרה, דבר המצביע שהם, כביכול, תמיד בכיוון היציאה.

תנו רבנן: מעשה במרים בת בילגה שהמירה דתה והלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יוונים[13].

כשנכנסו יוונים להיכל — היתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח, ואמרה: לוקוס לוקוס[14], עד מתי אתה מכלה ממונם של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הדחק? וכששמעו חכמים בדבר[15] קבעו את טבעתה[16] וסתמו את חלונה[17]. ויש אומרים משמרתו שוהה לבוא ונכנס ישבב אחיו עמו ושימש תחתיו[18]. אף על פי ששכיני הרשעים לא נשתכרו שכיני בילגה נשתכרו, שבילגה לעולם חולקת בדרום וישבב אחיו בצפון.

בשלמא למאן דאמר 'משמרתו שוהה לבוא' היינו דקנסינן לכולה משמר, אלא למאן דאמר מרים בת בילגה שהמירה דתה, משום ברתיה קנסינן ליה לדידיה?[19]

12 מס' סוכה, דף נו ע"ב.

13 מרים, אחת מבנות בילגה, התחתנה עם קצין יווני בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול.

14 לוקוס — זאב בל' יון.

15 לאחר שגברה יד בית חשמונאי.

16 ברצפת העזרה היו עשרים וארבע טבעות לצורך שחיטת הקרבנות, כנגד עשרים וארבעה המשמרות. כל טבעת היתה פתוחה מצד אחד, והופכה למעלה, מכניס צוואר הבהמה לתוכה וחוזרם והופך פתחה לתוך הרצפה. הטבעת של בילגה היתה קבועה ואינה נהפכת, כדי שתשתמש בשל אחרים, וגנאי הוא לה.

17 עשרים וארבעה חלונות היו בבית החליפות — מקום שהסכינים גנוזים, וסתמו את חלונה של בילגה.

18 סדר המשמרות היה שבילגה אחר ישבב — וכשישבב יוצא בילגה נכנס. ופעם ששהה בילגה לבוא, ומוכח שאין העבודה חביבה עליהם, ואז נתעכב ישבב ולא יצא; לכן קנסו את בילגה, לדעת יש אומרים.

19 רש"י: כלומר, אפילו את אביה האם היה צריך לקנוס, וכי מה הוא אשם שבתו חטאה.

אמר אביי: אין, כדאמרי אינשי: 'שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאימיה'[20].

ומשום אבוה ואימיה קנסינן לכולה משמרה?

אמר אביי: אוי לרשע אוי לשכינו, טוב לצדיק טוב לשכינו שנאמר: 'אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו'[21].

שתי דעות — מהו הרקע לקנס המשמר של בילגה; חטאת היחיד וחטאת הציבור. העובדה היא, שחכמי אותו הור קנסו את משמר בילגה שיהיו נחותים משאר המשמרות — שינו את מיקום חלוקת הלחם, לא השאירו טבעת אינדיווידואלית ואף לא חלון פתוח. על יסוד הדברים שראינו בסוגיית פילגש בגבעה יש להבין שהחכמים נהגו כשורה, אך לא מובן לפי ההסבר שמרים חטאה בלעדית, מדוע העונש הקיבוצי ואף את אביה לבד לא היו צריכים לקנוס? משיב אביי ואומר, כן — מוצדק להעניש את אביה, שהרי הפתגם הרווח בציבור, אומר (לפי תרגום רש"י): 'מה שהתינוק מדבר בשוק — מאביו או מאמו שמע', אף מרים זו, אילו לא שמעה מאביה שהיה מבזה את העבודה — לא היתה אומרת כן, ודבריה מעידים על ה'חינוך' הביתי שקבלה, ולכן מוצדק שיענישו את הוריה. ממשיכים להקשות: ומשום אביה ואמה, שאנו מניחים שחינכוה לא נכון, האם מוצדק לקנוס את כל המשמר בעונש קיבוצי? היכן הצדק הציבורי? משיב אביי: 'אוי לרשע אוי לשכינו, טוב לצדיק טוב לשכינו'[22]. הרמב"ם בפירוש המשנה[23] אומר: "**וגזרו חכמי אותו הדור על כל המשמרה שיצאה מחוכה תרבות רעה זו מה שאתה רואה, וקבעו את זה לדורות הבאים כדי שיוסרו בני אדם**".

העונש הקיבוצי לפי הרמב"ם נובע מהעובדה שנישואי תערובת, התבוללות וזלזול בעבודת הקודש יצאו מתוך המשמר, היחידה הקולקטיבית 'בילגה', אל רשות הרבים - לפרהסיא, ולכן נאלצו חכמי אותו הדור לייסר במוסר את בני הדורות הבאים למען ילמדו לקח חינוכי ויירא.

בירושלמי[24], נשאלה השאלה — מדוע לא ביטלו לחלוטין את מישמר בילגה,

20 שיחתו של תינוק ברחוב לקוחה מאביו או מאימו; גם זו אילו לא שמעה מהוריה ביזוי העבודה לא היתה נוהגת כך.

21 ישעיהו ג:י — מס' סוכה שם.

22 רש"י מביא שהמקור לכך נמצא בתורת כהנים, שבצרעת בתים כשחולצים אבנים מנוגעות בביתו של זה נפגע גם שכנו, אע"פ שהנגע לא נראה אלא בביתו של זה מחמת שהיתה עינו צרה בכליו, חבירו לוקה בשבילו, מכאן אמרו אוי לרשע אוי לשכינו, וממילא "טוב לצדיק טוב לשכינו" שהרי מידה טובה מרובה.

23 בסוף מסכת סוכה.

24 ירושלמי סוכה, פ"ה ה"ג (כג.).

והשיבו, שדוד ושמואל קבעו את מספר המשמרות ב"אומנות גדולה", ואי אפשר לעקור את תקנתם. מעצם השאלה משמע, שלפי שורת הדין היה מגיע להם עונש של סילוק מוחלט מעבודת הקדש, ולא רק קנסות חינוכיים, אלא שטובת הכלל — ה"אומנות" שלפיה קבעו דוד ושמואל את המשמרות במספר עשרים וארבעה — הצילתם.

שלושת פרטי הקנס מבטאים גישה חינוכית סמלית מלאת תוכן:

א. העונש הקבוצתי — 'ממרחק תביא לחמה' — בדרום ולא בצפון, מבטא את נשיאת הבזיון למרחק, אל היציאה; בילגה תמיד יוצאים — גם כשהם נכנסים.

ב. טבעתה קבועה — טשטוש העצמאות והעצמיות, בהיותם אנוסים להשתמש בטבעות של אחרים, איבוד הזהות הפנימית.

ג. סתמו את חלונה — סתמו את ההשפעה הרוחנית והמוסרית כלפי חוץ, 'איתרו' את האסון ואטמו אותו בקהילה החוטאת.

מכאן מוסר השכל לקהילה. היא צריכה להיבנות כך ששרשיה הערכיים יהיו חיוביים — "דאבוה או דאימיה". כשמשהו בחינוך פגום, בבית או ב"משמר", הדבר מחלחל ומופיע כלפי חוץ, לפעמים עד הקיצוניות של המרת דת ונישואי תערובת — שהם הביטויים הכי חמורים של ניכור היחיד מקהילת ישראל, ועל כך נקנס המשמר כולו לנצח. אבל מידה טובה מרובה, ולכן "טוב לצדיק טוב לשכינו", הצדיק המשפיע באופן חיובי על שכינו ושכונתו גורם לירידת שפע ושכר, לכבוד ולשבח נצחיים, שנאמר "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו".

ה. עיר של אמת

במקרה דלהלן נראה כיצד נהגה עיר שחפצה לשמור על האינטגרטיביות הקיומית שלה לעומת היחיד החריג.

> אמר רבא: מריש הוה אמינא 'ליכא קושטא בעלמא'[25]; אמר לי ההוא מרבנן, ורב טבות שמיה, ואמרי לה רב טביומי שמיה, דאי הוו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוה משני בדיבוריה[26]: זימנא חדא איקלעי להההוא אתרא, וקושטא שמיה, ולא הוו משני בדיבורייהו[27], ולא הוה מיית איניש מהתם

25 תחילה הייתי אומר אין אדם בעולם שידבר תמיד אמת — רש"י.

26 רבא מספר מה שסיפר לו אחד החכמים, שהיה מסוגל לווחר על כל הון שבעולם ובלבד שלא יסטה מן האמת בדבריו.

27 מספר שיום אחד נזדמן למקום ששמו אמת, ולא היו משנים שם בדיבורם.

בלא זימניה[28]. נסיבי איתתא מנהון, והוו לי תרתין בנין מינה[28א]. יומא חד הוה יתבא דביתהו וקא חייפא רישא[28ב] אתאי שיבבתה, טרפא אדשא[29]. סבר לאו אורח ארעא, אמר לה: ליתא הכא[30]. שכיבו ליה תרתין בנין[30א] אתו אינשי דאתרא לקמיה, אמרו ליה: מאי האי?[31] אמר להו: הכי הוה מעשה. אמרו ליה: במטותא מינך, פוק מאתרין, ולא תגרי בהו מותנא בהנך אינשי[31א].

(מס' סנהדרין דף צ"ז ע"א)

מהמעשה הזה יש ללמוד ערכו של ערך מוסרי הנשמר על ידי כל יחידי הקהילה ללא יוצא מן הכלל וללא חריגים מוצדקים. גם אם אין הערך הזה מוצדק כהדרכה כללית לכל ציבור עם ישראל, שהרי מותר לשנות מפני השלום, ולמדים אנו זאת מהקב"ה שאמר לאברהם "למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד **ואני** זקנתי", אע"פ ששרה התבטאה 'ואדוני זקן', ומלמדנו רש"י ע"פ חז"ל — מכאן שמותר לשנות מפני השלום (בראשית, יח יג).

שמירה על הערך של אמת בקיצוניות הגינה וסוככה על העיר מפני מוות שלא בזמן לעומת החריג ששינה מפני הצניעות, הגנת האמת לא הועילה לו.

אנשי העיר חששו שגם לאחר שכבר קבל את עונשו — ייסורים של מות בניו על פניו — יבולע להם לאחר שכבר התחיל המות להתגרות בהם, ועל כן תבעו בתוקף ובאדיבות גם יחד את צאתו מן העיר. כפי שסיפר רבא, אותו צורבא מרבנן לא שינה מאז בדיבורו.

מכאן שקהילה שתקנוניה נשמרים בצורה עקבית ביותר, תחקיים לאורך זמן, ותוכיח לחבריה את תוצאות חינוכם.

ו. משפטי צדק לעמת זכויות הבהמה

להלן יבא עיון ביחסים חברתיים תקינים; שנאת בצע ומשפטי צדק לעומת אהבת בצע ומשפטים מעוותים.

28 ולא היה מת שם אדם שלא בזמנו.

28א נשאתי אשה מהם, והיו לי שני בנים ממנה.

28ב יום אחד היתה יושבת אשתו וחופפת ראשה.

29 באה שכנתה ודפקה על הדלת.

30 הוא חשב שאין זה דרך ארץ לומר היכן היא, הואיל והיתה חופפת ראשה — פגם בצניעות. אמר לה: אינה כאן.

30א מתו עליו שני הבנים.

31 באו אנשי המקום לפניו ושאלו מה זאת, כלומר, מה קרה לך שמתו בניך, שהרי אין זה רגיל אצלם.

31א אמרו לו: בבקשה ממך, צא ממקומנו, ולא תגרה בנו את המוות.

אלכסנדר המקדוני הלך אצל מלך קציא לאחרי הרי החשך ושלח אליו (שיצא לקראתו). יצא אליו, ונשא לו לחם של זהב בקערת זהב. אמר לו: לממונך אני צריך? אמר לו: ולא היה לך מה לאכול בארצך שבאת לך לכאן? אמר לו: לא באתי אלא לדעת כיצד אתם דנים. ישב אצלו יום אחד. בא אדם וקבל על חבירו, שמכר לו חורבה אחת ונמצא בתוכה מטמון. אותו שקנה אמר: חורבה קניתי, מטמון לא קניתי. ואותו שמכר אמר: חורבה ומה שבתוכה מכרתי. אמר לאחד מהם: יש לך בן זכר? אמר לו: כן. ואמר לאחר: יש לך בת נקבה? אמר לו: כן. אמר להם: לכו והשיאום זה לזה ויהיה המטמון לשניהם. ראהו תמה, אמר לו: לא יפה דנתי? אמר לו: הן. אמר לו: אלו בא דין זה לפניכם כיצד הייתם דנים? אמר לו: הורגים זה וזה ומלכות נוטלת ממון של שניהם. אמר לו: ומטר יורד אצלכם? אמר לו: הן. אמר לו: ושמש זורחת אצלכם? אמר לו: הן. אמר לו: יש אצלכם בהמה דקה? אמר לו: הן. אמר לו: תיפח רוחו של אותו האיש, לא בזכותכם יורד מטר עליכם, ולא בזכותכם שמש זורחת עליכם, אלא בזכותה של בהמה, שנאמר 'אדם ובהמה תושיע ה'' — אדם בזכות בהמה תושיע ה'.[32]

קהילה שיחסיה מבוססים על כך שכל אחד חושב רק כיצד לקבל יותר, כיצד לנצל יותר, אין לה זכויות; אם היא עדיין קיימת ויש בה יסודות של חיים כשמש ומטר — אין הם אלא בזכות הבהמה — שהרי כבר לא נותרו זכויות לדיירי המקום ההוא אוהבי הנטילה והבצע.

קהילה שבה המערכת המשפטית נזקקת לתביעות מסוג קציא, יש לה זכות קיום בפני עצמה והיא מקרינה על עצמה וסביבותיה עד שאפילו מלך כאלכסנדר ששלט בכיפה בא אליה לעמוד על טיב משפטיה ואופי חייה. ואף על פי שהיא מעבר להרי חושך, אור גדול יוצא ממנה; אור של משפט, של חינוך, של מידות טובות, של חיי משפחה מאושרים ועשירים במטמוניות. טל השמים ומשמני הארץ נובעים מזכויות האנשים, ונוסף לכך מוצאים בה מטמון, אוצרות הממשיכים את האפשרות של חיים יחדיו ברציפות — שותפות גורל חיובית ונצחית.

ז. עגלה ערופה והכנסת אורחים

כשהקב"ה אמר במתן תורה "לא תרצח", הובן הדבר לא רק בשבעים לשון אלא גם בשבעים פנים; החל מהפשט הפשוט — לא לשפוך דם בצורה ברוטאלית ועד המדריגה העליונה שאותה הבינו זקני ישראל. היו שהבינו "לא תרצח" באחד

32 ירוש' בבא מציעא פ"ב ה"ה; ב"ר, לג א; תנחומא, אמור ו; מדרש עשרת המלכים.

הפנים, כגון "לא תעמוד על דם רעך" — לא תראה את חברך טובע בנהר ואתה יכול להצילו ואינך מצילו, גם על זה נאמר "לא תרצח". אחרים הבינו בגדר של "כל המלבין פני חברו ברבים הרי זה כאילו שופך דמים", ועוד.

בפרשת עגלה ערופה[33] אנו למדים שאם נמצא חלל בשדה ולא נודע מי הכהו נעשות מדידות אל הערים הקרובות אל החלל, והעיר הקרובה ביותר מביאה עגלה הנערפת בנחל איתן, ונאמרו הלכות שונות סביב המעשה. באחת ההלכות נאמר: "זקני אותה העיר רוחצין את ידיהם במים במקום עריפה של עגלה ואומרים 'ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו' — וכי על דעתנו עלתה שזקני בי"ד שופכי דמים הם? אלא שלא בא לידינו ופטרנוהו ולא ראינוהו והנחנוהו[34]".

רש"י מפרש ע"פ הבבלי: לא בא לידינו ופטרנוהו — בגמ' מפרש בלא מזונות, והיינו 'ידינו לא שפכו' — לא נהרג על ידינו, שפטרנוהו בלא מזונות והוצרך ללסטם את הבריות ועל ידי כך נהרג. לא ראינוהו והנחנוהו — יחידי בלא חבורה, והיינו 'ועינינו לא ראו'.

במלים אחרות, מתי יכולים נציגיה הבכירים של הקהילה — הם הזקנים — לומר: 'ידינו לא שפכו ועינינו לא ראו' — רק כאשר יודעים בעיר הזאת לקיים מצות הכנסת אורחים כהלכתה, על ידי מתן מזון בעיר וצידה לדרך המספקת לאדם עד מקומו, כדי שלא יאלץ לבוא לידי ליסטום הבריות ולהסתכן. כמו כן כאשר חבורה מן העיר שהיא נציגת הקהילה מלווה את האדם כדין. כאשר דייני העיר לימדו בה הלכות הכנסת אורחים כדין — יוכלו הם לרחוץ בנקיון כפיהם, לקיים מצות עגלה ערופה כדין ולהכריז שידיהם לא שפכו את הדם, ובזה יתקיים 'ונכפר להם הדם'.

בקהילה שיתופית קיימות אפשרויות רבות של מצות הכנסת אורחים, ואכן במיוחד בקהילה הקיבוצית בה מצוה זו מתקיימת (ואפילו בזמן מלחמה), יש יסודות של קיום חברתי בתוכה וכלפי חוץ. יש לחזק את היסוד המצוותי של הכנסת אורחים ולהביא אל התודעה של חברי הקיבוץ את ערך קיומה, כדי שתעשה לא רק בגדר של 'מצות אנשים מלומדה', אלא במחשבה, בתכנון, בכוונה וברעיון.

ח. העיר לוז

תניא, היה רבי מאיר אומר: כופין ללויה,
ששכר הלויה אין לו שיעור, שנאמר:

33 סוף פר' שופטים.
34 משנה סוטה מה ב.

'ויראו השומרים איש יוצא מן העיר, ויאמרו לו
הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד'[35]
וכתיב 'ויראם את מבוא העיר'.
ומה חסד עשו עמו?
שכל אותה העיר הרגו לפי חרב ואותו האיש ומשפחתו שלחו —
'וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז,
הוא שמה עד היום הזה'[36].
תניא, היא לוז שצובעין בה תכלת,
היא לוז שבא סנחריב ולא בלבלה,
נבוכדנצר — ולא החריבה,
ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה,
אלא זקנים שבה, בזמן שדעתן קצה עליהן — יוצאין חוץ לחומה
והן מתים.
והלא דברים קל וחומר:
ומה כנעני זה שלא דיבר בפיו ולא הלך ברגליו —
גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות,
מי שעושה לויה ברגליו — על אחת כמה וכמה!
במה הראה להם?
חזקיה אמר: בפיו עיקם להם.
ר' יוחנן אמר: באצבעו הראה להם.
תניא כוותיה דר' יוחנן: בשביל שכנעני זה הראה להם באצבעו — גרם
הצלה לו ולזרעו,עד סוף כל הדורות.
(מס' סוטה, דף מ"ו ע"ב)

המקרה המסופר בראשית ספר שופטים, קרה בתקופת התנחלות שבטי ישראל בארץ. שבט יוסף הולכים לנחול את חלקם, והנה עיר סגורה ומסוגרת, ואין מזהים בה אפילו את מבוא העיר[37]. יוצא ממנה איש ותמורת הבטחה שיעשו עמו חסד, הוא בוגד בעירו ומסגיר אותה לידי שבט יוסף על ידי הצבעה בלבד, לא דיבור או מעשה, ווכה הוא לשכר נצחי[38]. מענין הוא השכר, הכנעני בונה עיר וקורא לה לוז

35 שופטים, א:כד.
36 שם כו.
37 עי' מהר"ל על האגדות לסוטה שם.
38 ותיתי לו לנחום ברוכי מקיבוץ בארות יצחק, שהעירני, שעל אף בגידתו באנשי עירו הכנענים, הרי במעשהו סייע בכיבוש הארץ ועל כך שכרו.

אשר יש לה פרנסה מצביעת תכלת, תושביה הם התושבים המקוריים שלא נתחלפו מעולם — דבר המוכיח על יציבות בסיסית, ובכל התהפוכות לא נחרבה, יש בה איכות חיים שהרי אין מתים בה אלא לפי רצון תושביה. ומהי התשתית המקורית שלה — מעשה פעוט ביותר של מקימה — הצבעה על מבוא העיר, שיש לשער שרומז לענין כניסה ויציאה של אורחים, שהרי הגיעו שבט יוסף שטרם היו תושביה הקבועים והוא במעשהו מאפשר להם להיות בה בעלי הבית.

המהר"ל בחידושיו לאגדות למסכת סוטה אומר: "כמו שהוא היה עושה בענין הלויה חסד עם ישראל, והחסד הזה מתעלה בימינו של הקב"ה עד שהאדם מתלווים אליו העליונים וגם הש"י לשמור אותו עד שהוא מחבר ומקשר כל העליונים למטה אל האדם, ולפיכך שכר הלויה אין לו שיעור... כי כאשר מכבדין את האדם — כבוד זה אל צלם אלקים, וכאשר הצלם האלקי נחשב דבר זה עצם שמירתו — כי מלאכים מלוים את הצלם האלקי הזה... ...ומזה תבין השכר של לויה שהיה ראוי לזה הכנעני, כי לא היו יכולים ישראל לעמוד על המקום הזה הוא בית אל, רק בכח לויה שהיא מגלה וממציאה בפרט עוד בית אל, ואי אפשר לפרש יותר".

לפי המהר"ל ברור שענינו של הכנעני הוא "לויה" גם במעשהו וממילא גם שכרו. לפיכך יש לענ"ד לומר שהערך העליון של העיר לוז היה לויה — הוא המעשה עליו נולדה ונתקיימה העיר עד היום הזה. ללמדנו, כפי שכבר ראינו, ששמירה על ערכים יוצרת את קיומה של העיר, ובמקרה של לוז — קיום נצחי. זהו המסר מפסוקים מועטים וקטע בגמרא שבא להדגיש ערכה של לויה, שאיננה כל המצוה של הכנסת אורחים אלא פרט הבא בסיומה, וכפי שנראה בפרק הבא — בחסרון הפרט הזה מגיעים למצב איום ונורא.

ט. יריחו, אלישע ומצות לויה

אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר:
כל שאינו מלוה ומתלוה — כאילו שופך דמים,
שאילמלי ליווהו אנשי יריחו לאלישע לא גירה דובים לתינוקות,
שנאמר 'ויעל משם בית אל, והוא עולה בדרך,
ונערים קטנים יצאו מן העיר, ויתקלסו בו ויאמרו לו,
עלה קרח, עלה קרח'[39].
אמרו לו: עלה, שהקרחת עלינו את המקום.

39 מלכים ב, ב:כג.

מאי 'ונערים קטנים'?
אמר ר' אלעזר: שמנוערים מן המצוות,
'קטנים' — שהיו מקטני אמנה.
תנא, נערים היו ובזבזו עצמן כקטנים...
...'ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה'' [40].
מה ראה? אמר רב: ראה ממש, כדתניא רשב"ג אומר:
כל מקום שנתנו חכמים עיניהם — או מיתה או עוני.
ושמואל אמר: ראה שכולן נתעברה בהן אמן ביום הכיפורים.
ורבי יצחק נפחא אמר: בלורית ראה להן כאמוריים.
ורבי יוחנן אמר: ראה שלא היתה בהן לחלוחית של מצוה.
ודילמא בזרעייהו ניהוה הוה? [41]
אמר רבי אלעזר: לא בם ולא בזרעם עד סוף כל הדורות.
(מס' סוטה, מ"ו ע"ב)

הרקע למעשה הוא ירידת אלישע, המלוה את אליהו, לירדן; שם עלה אליהו, ואלישע זכה למלא את מקום רבו בנבואה. בחזירתו מן הירדן פונים אליו אנשי יריחו ומספרים לו שמקום מושבם טוב, אלא ש'המים רעים והארץ משכלת'. אלישע מבקש מהם צלוחית חדשה ובה מלח, משליך את המלח במוצא המים ומכריז בשם ה' שנרפאו המים ולא יהיה עוד משם מות ומשכלת. בצאתו מיריחו הוא עולה בדרך לבית אל ואז מתקלסים בו הנערים הקטנים. מדוע התקלסו בו? מהו "שהקרחת עלינו את המקום"? רש"י מסייענו לפתור את הבעיה; כשהמים היו רעים התפרנסו הנערים הללו ממכירת מים טובים שהביאו ממרחק והנה בא הנביא והשבית את פרנסתם — זהו שהיו "מקטני אמנה". החוצפה הזו לקלל את הנביא גרמה לאלישע ש"ויפן אחריו ויראם". ועל השאלה מה ראה, מצינו ארבע תשובות. אבל העובדה המזעזעת היא שבקללתו גרם למותם של ארבעים ושנים ילדים ע"י שיגור הדובים בהם. חז"ל מוצאים אם הגורם בחוסר הליווי של אנשי יריחו שנתן פתח לנערים להתקלס בו ותגובתו נסתיימה בגירוי הדובים. חז"ל מאשימים בכך במפורש את אנשי יריחו. כולם נהנו מהמים שריפא אלישע ואף אחד לא מצא לנכון ללוותו. זוהי ערבות קהילתית שלילית שהביאה לבסוף לשפיכות דמים, ומכאן מסקנתו של ר' יוחנן משום רבי מאיר שבתחילת הקטע.

40 שם כד.

41 ושמא מזרעם יהיה מישהו טוב מקיים מצוות, השוה תרגום שני על מגילת אסתר, ב ה, שלא הרשה דוד ליואב להרוג את שמעי בן גרא כשקילל אותו, מפני שראה ברוח נבואה שיוולדו ממנו מרדכי ואסתר, ורק כאשר הפסיק להוליד ציוה את שלמה להרוג אותו.

י. השפעה סביבתית

א) **משנה:** רבי אליעזר אומר אם לא הביא כלי (סכין מילה) מע"ש, מביאו בשבת (אע"פ שמוציא מרשות לרשות)[42].

גמרא: אמר רבי יצחק, עיר אחת היתה בא"י שהיו עושין כר' אליעזר והיו מתים בזמנם, ולא עוד אלא שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל על המילה ועל אותה העיר לא גזרה.

רבינו חננאל מעיר: "(אחר) כל השבח ואין הלכה כר' אליעזר".

לענ"ד נראה לפרש כך, גם אם אין הלכה כר' אליעזר, אם משום דשמותי הוא או מטעם אחר — שני דברים למדנו. האחד — שהיתה עיר אחת שנשמעה לו בנושא מכשירי מילה בשבת באופן מוחלט, ובזה היו מאוחדים — "עושין כר' אליעזר", ואין בה פוצה פה ומצפצף על פסיקתו ואין מערערין עליו, ואין מחפשים "חומרות", אף שלבסוף אנו יודעים שלא נפסקה הלכה כמותו. הדבר השני — השכר שקבלה העיר הזו — כדברי ר"ח "כל השבח"; גם חיים ארוכים — "מתים בזמנם", וגם שכר מצוה מצוה, שנתאפשר להם המשך קיום מצות מילה גם בזמן שבערים אחרות שלא נהגו כר' אליעזר נגזרה גזרה ובאופן זמני פסקה מהם המצוה. האם אין ללמוד מכך כוחה של ערבות קהילתית במצוות? שהרי ודאי חשבו שנוהגים הם כהלכה, ויתכן באמת שבאותו הדור ובאותה העיר טרם נקבעה ההלכה. והערבות הזו שנתפשטה בכל העיר — "עושין כר"א", הועילה להם להגיע לכל השבח הזה.

ב) א"ל רבא לרבה בר מרי:
מנא הא מילתא דאמרי אינשי:
מטייל ואזיל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי?
(רש"י: **דרך דקל רע לגדול בצד אילן סרק**)
אמר ליה: דבר זה כתוב בתורה, שנוי בנביאים ומשולש בכתובים,
ותנן במתניתין ותנינא בברייתא:
כתוב בתורה, דכתיב: וילך עשו אל ישמעאל[43];
שנוי בנביאים, דכתיב: ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים ויצאו עמו[44];
משולש בכתובים דכתיב: כל עוף למינו ישכון ובני אדם לדומה לו[45];

42 שבת, דף קל א.
43 בראשית כח:ט.
44 ס' שופטים יא:ג.
45 בתוד"ה משולש, כתבו שאין זה מקרא בכל התורה, ושמא בספר בן סירא הוא. ומצויין שם במסורת הש"ס שאכן הוא בבן סירא פרק יג.

תנן במתניתין: כל המחובר לטמא — טמא, כל המחובר לטהור — טהור; ותנינא בברייתא: ר' אליעזר אומר לא לחינם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו.

(מס' בבא־קמא, דף צ"ב ע"ב)

"אמרי אינשי" הוא ביטוי לגבי פתגמים השגורים בפי העם, וכאן מצאנו שיש לפתגם השגור מקורות במקרא ובחז"ל. בני אדם מסוג דומה מתחברים זה לזה. יש משיכה מטוב לטוב ומרע אל רע. כך גם נוצרות קהילות מחברים ההולכים ומתלקטים ושוכנים זה אצל זה כשיש ביניהם דמיון וקשר איכותי מסוים המאפשר להם לחיות יחד.

ג) הרעיון של השפעה סביבתית בשיא הגנות והשלילה מופיע בעיר הנדחת. נסכם את הפרק הדן בהשפעה סביבתית בהעתקת דברי הרלב"ג[46]:

התועלת האחת עשרה היא במצוות, והוא מה שציונו
לדון במשפט עיר הנדחת לפי מה שציונו בתורה.
והנה היה התנאי שיהיו מדיחיה (מתוכה) מהעיר ומהשבט,
כי בזולת זה אפשר שבא הרע
בזאת התכונה לעיר ההיא במקרה,
אך כאשר היה זה מבני העיר וממשפחתם,
מעיד על רוע תכונת אנשי המקום ההוא.
ובפרט כשהודחו רוב אנשי העיר.
ולפי שמרוע התכונה הזאת להם ימשך הרוע לזרעם,
בשכבר הוא להם קנין חזק,
היתה המצוה להרגם כלם טף ונשים, ר"ל העובדים ע"ז מהם.
וציוה לשרוף את העיר שלא תבנה עוד,
כי אולי מצד הסידורים אשר מהמערכת לכוכבים במקום ההוא
יימשך ליושבי המקום ההוא זה הרצון,
עם שבזה תועלת לייסר הנשארים.
ולזאת הסיבה ציוה לשרוף כל שללה אל תוך רחובה,
ולהרוג כל בהמתה **גם מהצדיקים בה,**
כדי שישתדלו כל אחד שבעיר להוכיח החוטאים לפי כחו,
פן יאבדו קניניו כלם לסבת חטאם.

46 דברים פרק יג: יג–יט.

הערבות הקהילתית וההשפעה הסביבתית בתוקף השלילה והגנות היותר נוראה הוא בתכונה רעה של אנשי מקום בעובדם עבודה זרה, עד כדי כך שהדבר נמשך לזרעם. וכדי שלא ישאר זכר מההשפעה הזו, יש להשמיד אף את קניני הצדיקים, שבפועל הם עצמם לא הושפעו, אבל על מנת שימחו וישפיעו לטוב יש להשמיד את קנינם, בהמתם וכל שללם.

מהגמ' בע"ז[47] משמע שאדיקות בעבירה, גם אם אינה ע"ז, הרי הוא דומה למינות. נמצא שאם ע"ז הוא הדבר החמור ביותר המביא קהילה עד כדי כליה, אדיקות בעבירה מביאה את הקהילה עד כדי מרידה בהקב"ה באותו פרט בה היא נכשלת. ואם היא קהילה שיתופית, על אחת כמה וכמה, שהרי הקהילה השיתופית הדתית נוצרה על מנת לקדש שם שמים ולעבוד את הקב"ה שכם אחד; ולא — "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת"[48], שנאמר גם לגבי דבר אחד מן התורה אם הוא מופר באופן קבוע ובשאט נפש.

הוא הדין להיפך, ומרובה מידה טובה. ערך יהודי כלשהו — בין שהוא מצוה מתרי"ג, גדולה או קטנה, בין שהוא מצוה מדרבנן, או אפילו תקנה או מנהג טוב — אם הוא מקויים באדיקות על ידי אנשי הקהילה השיתופית, תועלת מרובה ושכר רב יבואו לקהילה מתוך כך. יתכן אף שאריכות ימיה של קהילה נובעת מהיחסיות של קיום המצוות ע"י כל חבריה או מאי קיומן כפי שנראה בפרק הבא.

יא. ערבות משפחתית, שכונתית, בחצר, במבוי ובעיר

כל המרבה בשחוק ובשיחה ותיפלות — מביא חרון אף לעולם,
והפירות מתמעטין על ידיו, ורעות רבות באות על ידיו,
וגזירות קשות מתחדשות, ובחורי ישראל נהרגין ויתומים ואלמנות צועקין ואינם נענין,
שנאמר: 'על כן על בחוריו לא ישמח ה' ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם,
כי כולו חנף ומרע וכל פה דובר נבלה וגו'"[49].
ולא עוד אלא כל המרבה בשחוק ושיחה ותיפלות
עליו כתיב: 'אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף פרצו, וגו'"[50].

47 דף יז א.
48 דברים כז: כו.
49 ישעיהו ט:טז.
50 הושע ד:ב, ולהלן.

וכולו נשבע על שקר ומכחש ומכזב בדין.
ואם היה בתוך המשפחה ובני המשפחה שמחים בו —
לסוף הוא מגלה את כל המשפחה.
ואם היה בתוך השכונה ובני השכונה שמחים בו —
לסוף הוא מגלה את כל בני השכונה.
וכן אם היה בתוך בני החצר, וכן אם היה בתוך בני המבוי,
וכן אם היה בתוך בני העיר — לבסוף הוא מגלה את כל בני העיר,
שנאמר: 'על כן תאבל הארץ ואומלל כל יושב בה, וגו'[50].
מפני מה? מפני שלא היו מוכיחים את ישראל כלום,
שנאמר: 'אך איש אל ירב ואל יוכח איש, וגו'[50].
אפילו מוצא לכהן ושוחק עמהן, חולק עמהן בפורעניות,
וכן בנביא ונשיא, שנאמר: 'ועמך כמריבי כהן; וכשלת היום
וכשל גם נביא עמך, וגו'[50].
וכן בין עכו"ם בין ישראל, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה.
מכאן אמרו, כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו —
כבוד שמים מתרבה וגם כבוד עצמו מתרבה,
וכל הממעט כבוד שמים ומרבה כבוד עצמו —
כבוד שמים במקומו מונח וכבוד עצמו מתמעט.

(סדר אליהו רבא, פ' יג)

מה הן העבירות? "מרבה בשחוק ובשיחה ותיפלות". לכאורה לא חטאים רציניים: בידור, בדיחות, שיחה, תיפלות — ביטול זמן ובילויו. והתוצאות נוראות ואיומות. הידרדרות נוספת כאשר הדבר הוא בתוך חבורה — מהמשפחה ועד העיר. יתכן שההידרדרות תביא אף את הכהן והנביא והנשיא להיות שותפים ובלתי יכולים למחות. אז גם הם נענשים בעון החבורה, השכונה הקהילה והעיר, שהרי לו היו מוכיחים והיו נשמעים להם היו חוזרים בהם.

יב. סיכום

במאמר הזה פרשנו חלק קטן מהיריעה בה עוסקים חז"ל ממקורות התנ"ך ואחרים, בנושא של ערבות קהילתית בערכים בודדים. מצינו עקרונות שעל פיהם יסדו קהילות. עקרונות וערכים שליליים מצד אחד וחיוביים בקהילות אחרות. סדום ועיר הנדחת, גבעת בנימין וירישו, בילגה והתאור באליהו רבא, היו דוגמאות של חיי קהילה עם ערכים גרועים ומגונים, שבעקבותיהם ראינו את העונשים

השונים, מקנס, גלות וחורבן ועד מות. הערים קושטא וקציא, לוז והעיר בא"י בה נהגו כר"א במצות מילה — היו מבנים־חבורתיים חיוביים שהתבססו על ערכים של אמת, משפט צדק, ליווי אורחים וכדומה, ובעקבותיהם ראינו את שכרם מפרנסה ואיכות חיים ועד אריכות ימים מופלגת ונצחיות הקיום. בקהילה סתם קיומו של עיקרון אידיאולוגי קובע את דמותה של החברה וקיימותה, בקהילה שיתופית בה הדברים נחתכים על ידי הציבור בהחלטותיו, בוודאי ששמירה על ערכים תורניים אמיתיים תבטיח את נצחיותה. ולהיפך, התעלמות מערכי תורה או דחייתם, הורדת ממוצע שמירת התורה לרמה רדודה ומטה, עלולות לקבוע בסופו של תהליך את מקומה של חברה כזו בתחתית סולם ההשפעה בחברה היהודית בכללה; כאשר ברקע הדברים יש לראות את המערכות החינוכיות והאנשים בהנהגה הרוחנית כמכוונים ומשפיעים על הקהילה.

חובה הקהילה השיתופית בהיווצרותה להחליט על מערכת ערכים שלאורם תחיה, ובקהילה דתית פירושו של דבר שהיא מקבלת את השולחן ערוך על כל סימניו וסעיפיו ללא סלקטיביות. כן עליה לוודא שחבריה מקבלים עליהם אותם חובות. מחובות הקהילה השיתופית ליצור ולהנהיג מערכת חינוכית שתשאף לא רק לשמור על הקיים אלא להשתפר ולהתעלות. קהילה שיתופית לא תקבל לתוכה חברים שאינם עומדים בקריטריונים הערכיים שלה. עליה לבדוק שוב ושוב את עצמה ואת כל חבר אם הם עומדים בהם, ואסור שהחבר יתייחס לקבלתו לחברות כאל "תעודת ביטוח" לכל החיים. נוצר חריג לשלילה — יש לעשות כל מאמץ להשיבו בתשובה. במקרים קיצוניים — אין מנוס מניתוח כאוב ומכאיב עד כדי ביטול החברות, שאם לא כן ישפיע אותו בודד בחריגותיו להירוס ערכי הקהילה. הקהילה תדאג להוציא מתוכה או להביא מבחוץ תלמידי חכמים בעלי שאר רוח, להנהגה תורנית, לסיוע הרוחני וחיזוק הערבות הקהילתית.

מי יתן ורעיונות אלה ואחרים יסייעו, ולו במעט, לקהילות שיתופיות ואחרות, הבנויות על יסודות אידיאולוגיים תורניים, לקידומה של החברה המיישבת את ארץ ישראל והבונה את מדינת ישראל.

איני יודע אם ידוע הדבר ברבים. נדמה לי שאפילו חברינו שהיו באותו מעמד כבר שכחוהו. מַנַּין צמח השם "קיבוץ" למפעל שנקרא היום בארצנו בשם זה? ראוי שאספר לכם על כך. המלה "קיבוץ" לא חדשה היא בלשוננו, אבל את השם קבענו אנחנו. ומעשה שהיה כך היה: נתאספנו לילה אחד לשיחת חברים בצריף הגדול ששימש לנו חדר־אוכל, חדר־אסיפות וחדר־קריאה, ועסקנו בבעיות עתידנו. הדבר היה במחנה של סוללי הכביש חיפה—ג׳דה. בימים ההם כבר יצא הקול במחנה שאנו עומדים לעלות ולהתישב בעמק יזרעאל, ובכן שאלנו את עצמנו, מה שם ייקרא לנו? מן המפורסמות שבימים ההם היתה בארץ "קבוצה", ואם היתה הקבוצה גדולה במקצת מקבוצה רגילה קראו לה בשם "חבורה". בגדוד־העבודה היה מקובל השם "פלוגה"; וכשדנו על הגדלת קבוצה ושינוי פרצופה קראו לה בשם "קבוצה גדולה". מחננו נקרא אז בשם "גדוד השומר הצעיר". המלה גדוד, אף־על־פי שרגילים היינו בה מנעורינו, שהרי בתנועת "השומר הצעיר" היו קבוצות, גדודים ופלוגות, לא נראתה עוד בעינינו. בתוך השיחה קם אחד החברים, שחזר זה לא כבר מטיול בירושלים, ואותו חבר לא על העתיד פתח אלא על העבר דיבר. הוא סיפר שבהיותו בירושלים נקלע שם בין חסידי ברסלב ופגישתו עם חסידים אלה היתה לו בבחינת חויה עמוקה ביותר. בהתלהבות דיבר אותו חבר, שכן היתה לו חסידות ברסלב בבחינת גילוי. בגליציה, שממנה בא האיש, לא ידעו דבר על חסידי ברסלב. ידעו עליה רק אותם שקראו ספרו של בובר "שבעה סיפורים של רבי נחמן מברסלב", אבל אותו חבר לא קרא ספר זה. ימים אחדים עשה האיש בין חסידים אלה. סיפר על אנשים תמימים וישרים שאוכלים לחם צר מיגיע כפיהם, סיפר על שיחותיהם וסיפורי מעשיותיהם, ולבסוף כך אמר: חסידי ברסלב נוהגים להתקבץ מדי שנה בשנה בראש־השנה יחדיו לתפילה ולעיון בספרי רבם רבי נחמן מברסלב. לפני המלחמה נהגו להתקבץ בעיר אומן אשר באוקראינה, ששם קבורתו של הרבי, עכשיו הם מתכנסים בירושלים וגם במקומות אחרים בעולם. להתכנסות זאת בראש־השנה קוראים חסידי ברסלב בשם "הקיבוץ". ובכן, למה לא נקרא גם אנו למחננו בשם "קיבוץ". שמעו אנשינו את דברי החבר, קיימו וקיבלו עליהם לקרוא למחננו מכאן ואילך בשם "קיבוץ השומר הצעיר". וראה זה פלא: לא עברו ימים מועטים עד שכל החבורות, הגדודים, הפלוגות והקבוצות הגדולות שינו שמם וקראו לעצמם בשם "קיבוץ".

סיפרתי את הדברים האלה כדי להודיע ברבים מקורו של השם וכדי להראות שיש המשכיות בחיי ישראל, שפעמים פועלת פעולתה בלא יודעין. מעולם לא היינו מעלים על דעתנו שאת השם ליצירה המפוארת ביותר שנוצרה בדורנו בארץ — הקיבוץ — נשאב ממקור האוצרות של החסידות הברסלבית.

(יהודה יערי ז״ל: ספר העליה השלישית (ח״ב) בעריכת יהודה ארז, ספריית עיינות, הוצאת עם עובד, ת״א תשכ״ד דברי חברים, עמ׳ 889-890)